

4. Степанова Е.А. Проблема веры в европейской христианской традиции: историко-философский анализ. Автореф. дис. ... докт. фил. наук. - Екатеринбург, 1999.

ПРОГРАМНИЙ ДОВІДНИК ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

УДК: 150

Велитченко Л.К.

Визначено принципи побудови навчального тексту для студентів-психологів та їх втілення у створенні програмного довідника, який є не тільки послідовним відтворенням навчальної програми із загальної психології, але й також джерелом інформації, необхідної для створення власних текстів викладачем та студентом.

Ключові слова: принципи навчального тексту, довідкові видання, психологічні категорії, психічні процеси.

ПРОГРАММНЫЙ СПРАВОЧНИК ПО ОБЩЕЙ ПСИХОЛОГИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Велитченко Л.К.

Определены принципы построения учебного текста и их воплощения в создании программного справочника, который является не только последовательным воссозданием учебной программы по общей психологии, но также и источником информации, необходимой для создания собственных текстов преподавателем и студентом.

Ключевые слова: принципы учебного текста, справочные издания, психологические категории, психические процессы.

PROGRAMMATIC REFERENCE BOOK IN GENERAL PSYCHOLOGY FOR STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

L. K. Velitchenko

The principles of the educational text construction and their embodiment in the creation of the programmatic reference book which is not only the successive recreation of the general psychology program as an information source which is necessary for creation of own texts by teachers and student have been discussed.

Keywords: principles of educational text, reference books, psychological categories, psychical processes.

Наразі значно посилюється піклування про професійну підготовку психологів. Практично в кожному університеті (класичному, педагогічному), в інших вищих навчальних закладах гуманітарного профілю здійснюється підготовка за цією спеціальністю. Навчання відбувається на основі учбових планів, які в тій чи іншій мірі забезпечені належними підручниками і навчальними посібниками.

Як і багато інших навчальних дисциплін для студентів-психологів, предмет «Загальна психологія» не забезпечений державними навчальними про-

грамами, затвердженими міністерством освіти. Такі програми створюються у кожному ВНЗ окремо і відображають у значній мірі традиційно-суб'єктивне, індивідуальне бачення призначення, суті і змісту цього курсу.

На наш погляд, роль курсу «Загальна психологія» полягає у відображенні базових теоретико-методологічних категорій – психіка, свідомість, особистість, діяльність. Ці категорії покликані бути засадою при створенні майбутнім фахівцем вихідного теоретичного концепту, який дозволяв би йому якісно вирішувати професійні завдання.

Ні у кого не викликає сумніву, що вихідні концептуальні положення про функції професії є вирішальними при створенні змісту програм і підручників. Отже, підручник (у нашому випадку підручник «Загальна психологія») повинен бути орієнтованим не на широке коло «користувачів», а адресуватися здобувачам професії за конкретним напрямом. Значущість цього курсу тим більше посилюється, якщо прийняти до уваги зміщення акцентів з *теоретичності* академічної психології на *прагматизм* практичної психології в умовах «методологічного плюралізму».

У зв'язку з викладеним ми поставили перед собою завдання скласти довідник, який за формою відповідав би програмі навчального курсу «Загальна психологія», а за змістом – довіднику, в якому були б зібрані поняття, що розкривають положення програми [1, 2].

Створення такого довідника ґрунтувалося на принципах: 1) *програмності* – в зміст довідника були включені поняття, що визначають зміст навчальної програми; 2) *концептуальності* – зміст програмного розділу і, отже, всього довідника надано у вигляді послідовності смислових блоків (концептів); 3) *послідовності* – розташування дефініцій і розгорнутих характеристик понять є відтворенням суті програмного питання, що розглядається; 4) *суб'єктивності* – зміст довідника є вихідною основою для створення власного тексту за кожним концептом, системою концептів, питанням і темою в цілому; 5) *усвідомленості* – зміст є не просто об'єктом мнемічної діяльності, а включається в систему дій з осмислення матеріалу програмних тем; 6) *візуалізації* – смислова єдність (концепт) забезпечує візуалізацію змістовного простору даного програмного питання.

Смислові єдності подано у довіднику за принципом збільшення деталізації концепту. Спочатку подається смислова пара «логічний суб'єкт – логічний предикат». Наприклад, «Рефлекторність психіки = вища нервова діяльність»). Потім наводяться дефініції понять із довідкової літератури. Завершується смисловий блок текстом відповідної статті із психологічних словників.

Таке розташування матеріалу дозволяє використовувати смислові пари як *ключові слова* при запам'ятовуванні змісту, наведеного у дефініціях та текстах довідникових статей, і які у своїй сукупності утворюють зміст відповідного програмного питання.

Запозичені із різних довідникових видань тексти уможливають зручне та одночасне користування ними при опрацюванні потрібного питання. Оскільки до зазначених словників включені статті, авторами яких є провідні фахівці з відповідних проблем, остільки це дає можливість отримувати теоретичний огляд з кваліфікованим позначенням основних тенденцій у наукових трактуваннях.

Теми «Предмет психології», «Завдання і методи психології», «Розвиток психіки в еволюції тварин і становленні людини», «Діяльність», «Спілкування», «Колектив», «Особистість» утворюють концептуальний простір, який дає можливість схарактеризувати вихідні засади загальної психології, а саме - вказати на *зовнішні* чинники, що спонукають індивіда до активності і тим самим слугують його розвитку: *діяльність* (суб'єкт-об'єктні відношення), *спілкування*, *колектив* (суб'єкт-суб'єктні відносини). *Внутрішні* чинники відтворюються у категоріях *психіки*, *свідомості* (інтрасуб'єктні відношення). Центральною категорією загальної психології, в якій одночасно присутнє і *суб'єктне* (інтернальне, сутнісне, інтрасуб'єктні відношення) і *поведінкове* (екстернальне, буттєве, діяльнісне, інтерсуб'єктні взаємовідносини), є категорія *особистості*.

Основний пафос теми «Предмет психології» полягає у відображенні процесу розвитку уявлень про сутність та природу психічного (до речі, цей процес є актуальним і понині). У цьому аспекті на особливу увагу заслуговують дані щодо періодизації загальної вітчизняної психології, етапів розвитку психології. Кожний теоретичний напрям за можливістю супроводжується доданням біографічних зведень про особу його засновника.

У першій темі подано також два традиційних питання «Мозок і психіка» та «Психіка і свідомість». Розгляд цих питань є основою для формування теоретичного концепту, що належить до тріади «мозок – психіка – свідомість», і, отже, слугує основою для формування відповідного погляду на психофізіологічну (психофізичну) проблему.

Тема «Завдання і методи психології» містить загальну характеристику психології, її зв'язків із суміжними науками. Ця характеристика доповнена відомостями про її роль у визначенні рушійних сил та закономірностей психічного розвитку, соціалізації, механізмів розвитку особистості тощо. Наведено інформацію про напрями у сучасній зарубіжній психології (біхевіоризм, генетична психологія, гештальтпсихологія, гормічна психологія, психоаналіз, неофройдизм, аналітична, індивідуальна психологія, гуманістична психологія, розуміюча психологія). Тема закінчується розглядом питання про методологічні принципи та методи психології.

Розгляд теми «Розвиток психіки в еволюції тварин і становленні людини» має висвітлити ідею *філогенезу* стосовно розвитку механізмів життєзабезпечення (біологічне, фізіологічне, психічне віддзеркалення та саморегуляція) в її сполученні з ідеєю *антропогенезу*. Основним наголосом даної теми є ідея розвитку головного мозку, ускладнення його будови та функцій в залежності від ускладнення середовищних умов існування.

Тема «Діяльність» окрім загальних відомостей, які традиційно викладаються у підручниках, містить такі статті, як «Діяльність як методологічна проблема психології», «Діяльнісний підхід у психології», «Провідна діяльність». Розгляд питання про дію як одиницю діяльності доповнено статтями «Задача» (характеризується єдністю мети і умов її досягнення), «Орієнтовна основа дії», «Орієнтовна діяльність», «Психічна регуляція рухів», «Координація рухів», «Функціональна система» тощо. Походження психічної діяльності викладено через звертання до поняття інтеріоризації і теорії поетапного формування розумових дій. Питання про розвиток діяльності розглядається відповідно до традиції трактувати діяльність як сукупність навичок.

У темах «Спілкування» та «Колектив», що належать до соціально-психологічної проблематики, ми зробили наголос на деталізації тих аспектів, які у підручниках розглядаються не завжди (див. статті «Самоствердження», «Спілкування педагогічне», «Наслідування», «Вчинок», «Дружба», «Атракція», «Соціальна ідентичність» тощо).

Тема «Особистість» починається статтею, в якій зазначено чинники та фази розвитку особистості, підходи до її пізнання. В ній також наведені роздуми фахівців різних галузей про феномен особистості. Детально подано відомості про теорії особистості та її структуру в українській, радянській та зарубіжній психології. Особлива увага приділяється питанням про методи дослідження особистості, активність особистості, її спрямованості (див. статті «Спрямованість особистості», «Переконання», «Світогляд особистості», «Соціальна установка», «Агитюд»), самосвідомості (статті «Самосвідомість», «Самооцінка», «Я-концепція»). Достатньо проінформовано про проблеми психологічного захисту.

Основний наголос теми «Увага» (розділ «Психічні процеси») полягає у відображенні цього процесу як суб'єктного механізму саморегуляції. Це означає, що увага є не тільки «зосередженість діяльності суб'єкта», «спрямованість і зосередженість психічної діяльності», «внутрішній контроль». У цій темі наголошується зв'язок уваги з активністю суб'єкта, яка має відповідну філогенетичну «передісторію» і відповідний еволюційний фізіологічний базис.

Тема «Відчуття», яка є найбільш дослідженою у загальній психології, розкривається у довіднику шляхом звернення до «історії питання» (див. Психофізика, Психофізична модель теорії виявлення сигналу, Суб'єктивний ідеалізм, Махізм, Закон специфічних енергій, Еволюція, Теорія віддзеркалення). У даному розділі наголошується рефлекторний характер відчуття і наводяться відомості про будову, функції і взаємодію аналізаторів. Питання про структуру аналізатора розкривається за допомогою таких понять, як рецептор (див. Рецепція, Рецептивне поле, Детектор, Нейрони-детектори), провідні шляхи, кіркова частина (див. Мозок). Розгляду питання про класифікацію відчуттів (за Ч.С.Шеррінгтоном) передують відомості про органи чуття (див. Зір, Слух, Нюх, Смак тощо), зорові, слухові, нюхові і т. ін. відчуття, больові, кінестезичні, м'язові відчуття.

Питання про властивості відчуттів (якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація) містять відомості про поняття «якість» (див.), психофізичні закони (див. закон Фехнера, Стівенса, Вебера, Бугера – Вебера, Вебера – Фехнера). Сутність поняття «чутливість» деталізується наведенням довідкових статей «Чутливість», «Вібраційна чутливість», «Тактильна чутливість», «Протопатична чутливість», «Температурна чутливість». Зміст поняття «Поріг відчуття» відображено у статтях «Поріг сенсорний», «Абсолютний поріг», «Диференційний поріг», «Нижній поріг», «Термінальний поріг», «Порогові теорії», «Порогова теорія Фехнера», «Класична теорія безперервності сенсорного ряду». Наведено характеристику методів для дослідження порогових явищ (див. Постійних подразників метод, Мінімальних змін метод, Середньої помилки метод). Явища адаптації схарактеризовано у статтях «Адаптація», «Адаптація сенсорна», «Адаптація зорова», «Адаптація слухова».

Довідкові статті до теми «Сприйняття» були покликані до висвітлення ідеї про цілісний характер віддзеркалення дійсності за допомогою цього психічного процесу. На нашу думку, загальна характеристика сприйняття можлива шляхом використання таких статей, як «Категоризація», «Образ», «Образ світу», «Пізнання», «Прийняття рішення», «Час реакції», «Модальність».

Розгляд питання про види (див. Зір, Слух, Дотик, Дотик активний, пасивний, бімануальний, мономануальний, інструментальний) та властивості сприйняття (див. Предметні сприйняття, Цілісність сприйняття, Константність сприйняття, Категоріальність сприйняття) досить традиційний.

Сприйняття є активний і, отже, суб'єктивний процес віддзеркалення, в якому невід'ємною складовою є кінестезія (див. Рухи очей, Дивергенція, Конвергенція очей, Саккадичні рухи). Структурною одиницею сприйняття є перцептивна дія (див. Перцептивні дії).

Виклад відомостей про сприйняття простору та часу має відповідні посилання на довідкові статті щодо змісту понять „простір” та „час” (див. Простір і час, Час). Вказується на відповідні механізми сприйняття простору (див. Вестибулярна система, Біокулярний зір, Стереопсис, Глибинний зір, Акомодация, Конвергенція) та часу (див. Збудження, Гальмування, Руховий аналізатор, Слуховий аналізатор).

Тема «Пам'ять» окрім загальних відомостей, які традиційно викладаються у підручниках (див. Асоціативна психологія, Біохімічні основи пам'яті), містить також статті щодо фізіологічних основ пам'яті (див. Пам'яті фізіологічні механізми). Достатня увага приділяється питанню про види слідових процесів (див. Послідовний образ, Пам'ять сенсорна, Ейдетизм, Уявлення). Види пам'яті наведено у статтях про пам'ять: рухову (див. Рухові навички, Динамічний стереотип, Рухи довільні), емоційну (див. Почуття), образну (див. Образ, Пам'ять іконічна), словесно-логічну (див. Думка), довільну (див. Задача, Вольове зусилля, Вольова поведінка, Мета), оперативну (див. Пам'ять первинна), короткочасну (див. Пам'ять короткочасна, Пам'ять буферна), довготривалу (див. Пам'ять довготривала, Психосемантика, Суб'єктивний семантичний простір).

Процеси пам'яті (див. Запам'ятовування, Відтворення, Забування, Збереження) відображені у посібнику з посиланням на значущість власної активності людини (див. Саморегуляція, Актуалізація зв'язків). Показано значення для пам'яті спеціальних прийомів (див. Мнемотехніка), внутрішніх процесів (див. Інтерференція, Інтерференція проактивна, Інтерференція ретроактивна, Індукція нервових процесів, Гальмування проактивне, Гальмування ретроактивне). Типи пам'яті характеризуються посиланням на співвідношення першої і другої сигнальних систем (див. Сигнальні системи).

При розгляді теми «Мислення» слід було звернути увагу на те, що цей процес відображає особливості пізнавальної діяльності людини в контексті різних задач у складі її життєдіяльності. Відтак до змісту цієї теми були включені такі статті, як «Психічне як процес», «Інтелект». При розгляді питання про форми мислення (див. Поняття, Судження, Умовивід) використовуються статті, які висвітлюють попередні онтогенетичні етапи в розвитку понять (див. Передпоняття, Псевдопоняття, Мислення комплексне, Життєві поняття). Наводиться класифікація суджень (див. Модальність). Наголошується, що

умовивід має здійснюватись за законами мислення (див. Логічний закон). Характеристику умовивиду наведено у статтях «Аналогія», «Дедукція», «Індукція». Відомості про дедуктивний умовивід конкретизовано у посиланні на характеристику силогізму (див. Силогізм, Сорит, Силогістика). Відомості про розумові операції (аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, порівняння, узагальнення) подані у відповідних статтях (див.). Особливості операцій абстрагування та конкретизації наведено у статті «Сходження від абстрактного до конкретного».

Мислення традиційно розглядається у зв'язку з проблематикою мовлення. Отже, у контексті цього питання наведено статті «Мова», «Знак», «Значення», «Особистісний смисл». Особливе значення приділяється у цьому питанні відомостям про мовленнєвий механізм мислення (див. Базальний компонент мовлення, Кінестезії мовленнєві, Мовлення внутрішнє). У плані „історії питання” довідник містить статті «Вюрцбургська школа» (група дослідників, яка вивчала мислення), «Нарцис Ах», «Карл Бюлер» (представники Вюрцбургської школи), «Детермінуюча тенденція в мисленні» (залежність мислення від поставленого завдання).

При розгляді мислення як діяльності було залучено відомості про діяльність, проблемну ситуацію. Головним постулатом у цьому плані є судження про задачу як об'єктивний аспект мислення (див. Задача, Гіпотеза). Відмічається, що розв'язання задач спирається також на евристичні (див. Евристика) та інтуїтивні (див. Інтуїція) процеси.

Виклад теми «Мислення» завершується розглядом відомостей щодо видів (див. Мислення наочно-дієве, Мислення наочно-образне, Мислення словесно-логічне) та індивідуальних особливостей мислення (самостійність, гнучкість, швидкість). Це питання містить додаткові відомості стосовно видів мислення (див. Оперативне мислення, Мислення практичне, Мислення творче, Мислення теоретичне, Дискурсивне мислення, Візуальне мислення) та індивідуальних особливостей мислення (див. Розсуд і розум).

Розгляд теми «Мовлення» потребує використання довідкових статей «Знак», «Значення», «Смисл», «Особистісний смисл», в яких, на нашу думку, власне і відображується психологічна структура мовлення. Наводяться відомості про функції мовлення (див. Мовлення функції). Підкреслюється, що реальність мовленнєвих процесів відсвічується в феномені тексту (див. Текст), який «реалізовує єдину мовленнєву програму мовця (того, хто пише) і сприймається слухачем (читачем) як закінчена одиниця спілкування».

До розгляду питання про види мовлення (див. Види мовлення, Мовлення усне, Мовлення письмове, Внутрішнє мовлення) додатково наведені статі про використання допоміжних знакових систем (див. Пантоміміка, Мовлення дактильне, Мовлення жестове, Міміко-жестове мовлення).

Питання про фізіологічні механізми мовлення розкрито шляхом використання відомостей про центральні (див. Асиметрія півкуль мозку, Латералізація функцій головного мозку, Брока центр, Верніке центр) та периферичні (див. Мовлення органи) відділи мовленнєвої системи.

Розвиток мовлення в онтогенезі (див. Розвиток мовлення дітей) розглянуто при посиланні на загальну концепцію психічного розвитку (див. Культурно-історична теорія) та на залежність психічного розвитку, зокрема,

сприйняття, мислення від «структур мови» (див. Лінгвістичної відносності гіпотеза). Етапи мовленнєвого розвитку зображені у змісті статей «Автономне (або мале) мовлення», «Егоцентричне мовлення», «Інтеріоризація». Системний характер мовленнєвого розвитку, на нашу думку, може бути схарактеризований при використанні положень теорії поетапного розвитку розумових дій (див. Поетапного формування розумових дій концепція).

Зміст питання про мовленнєві процеси, які підрозділяються на експресивне (див. Експресивне мовлення) та імпресивне мовлення (див. Імпресивне мовлення) містить також відомості про окремі аспекти говоріння (див. Артикуляція, Артикулема, Форманти мовленнєві), слухання (див. Сприйняття усного мовлення, Сприйняття складних звуків, Фонема) та його механізмів (див. Фонематичний слух).

Використання відомостей про мовленнєві розлади дає можливість отримати уяву про окремі складові мовленнєвої системи (див. Мовлення розлади, Аграмматизм, Аграфія, Персеверація, Алалія, Алексія, Афазія, Дизартрія, Дисграфія, Заїкання, Недорікуватість, Парафазія, Вербальна парафазія, Літеральна парафазія, Контамінація).

Підкреслюючи системний характер мовлення, ми звернулись при викладі цієї теми до психологічних характеристик процесів спілкування (див. Спілкування, Комунікація, Масова комунікація, Діалог), а також до галузей знання, в яких воно досліджується (див. Психолінгвістика, Нейролінгвістика, Психосемантика, Семантика, Семіотика) за допомогою спеціальних методів (див. Метод семантичного диференціала. Метод семантичного радикалу. Контент-аналіз. Факторний аналіз).

Тема «Уява» розкривається у традиційному викладі положень про: а) відмінність функцій уяви від функцій пам'яті та наочного мислення; б) її зв'язок з передбаченням, антиципацією, прогнозуванням. Схарактеризовано види уяви (див. Пасивна уява, Активна уява, Творчість, Марення, Фантазія, Мрія), аналітико-синтетичний характер уяви (див. Створення нових образів. Аглотинація. Гіперболізація. Підкреслення. Схематизація. Типізація), її фізіологічні механізми (див. Фізіологічна основа уяви, Фізіологічні механізми, Ідеомоторний акт). Вказано на роль уяви у діяльності людини (див. Фантазія, Виховання фантазії).

Програмний довідник має перелік контрольних питань, які можна використовувати для самоконтролю, при складанні завдань для контрольних робіт тощо, а також перелік прізвищ процитованих авторів. В іменному покажчику наведено прізвища вчених, які згадуються у тому чи іншому контексті.

Список використаних джерел

1. Вступ до загальної психології: програмний довідник / Укладач Л.К.Велитченко. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 404 с.
2. Психічні процеси: програми. довідн. / Уклад. Л.К.Велитченко. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2010. – 394 с.